

Convergențe transilvane

Naționalism civic versus naționalism etnic în perioada memorandistă

SABINA FATI

Revoluția ratată la 1848 atât de români, cât și de unguri a fost compensată pentru primii prin convocarea, după 15 ani de întrerupere a Dietei Transilvaniei care a funcționat cu majoritate relativă românească la Sibiu, însă pentru o perioadă foarte scurtă de timp (1863-1864), iar pentru unguri prin compromisul de la 1867. Aceste „compensații” au fost, desigur, disproporționate, impunerea dualismului austro-ungar fiind pentru românii ardeleni, atât de loiali împăratului, o lovitură neașteptată, după o perioadă de exercițiu democratic în care obținuseră unele drepturi colective, inclusiv pe acela de a-și folosi limba maternă în justiție.

Perioada liberalismului care a precedat pactul dualist nu i-a găsit, însă, pe români suficient de pregătiți pentru a se impune în viața politică și administrativă a provinciei, într-un moment în care se deschisese o breșă conjunctural favorabilă lor, determinată de divergențele dintre nobilimea ungară și Curtea imperială. Totuși prin Dieta de la Sibiu, în absența maghiarilor care au boicostat-o, românii au reușit în 1863 să impună legea cu privire la egala îndreptățire a națiunii române și legea prin care limba română este recunoscută, alături de germană și maghiară, ca limbă oficială a statului. Punerea în practică a acestor legi va fi, însă, dificilă în primul rând fiindcă nu au fost legiferați metodologii și norme de aplicare, dar și din cauza aparatului birocratic germanizat și a numărului mic de funcționari români.

Timpul scurs pînă la instaurarea dualismului a fost extrem de folositor pentru maturizarea politică a elitei române ardeleni și a legăturilor care s-au format în această perioadă cu „poporul”. Un exemplu interesant în acest context este cel dat de comunitatea din Zărnești imediat după ce Diploma imperială din 20 octombrie 1860 a fost dată publicității (prin acest act Viena recunoștea egalitatea tuturor popoarelor și libera folosire a limbilor acestora în învățămînt, justiție și biserică). Această comunitate deschide și poartă proces, pe care îl și câștigă împotriva Preturii din Rîșnov pentru recunoașterea limbii sale. Iar la 5 decembrie 1860 membrii

Consiliului de Conducere al acestei comune semnează împreună un act solemn prin care declară limba română, singura pe care ei o cunosc, drept limbă oficială a statului, în virtutea egalității proclamate de împărat¹: „Ordinăm și pretindem, scrie actul, ca dregătoria noastră comunală căreia îi aducem aminte că noi o susținem, noi plătim salariile dregătorilor și că ea este pentru noi iar nu noi pentru ea, de azi înainte să poarte toate protocoalele și toate corespondențele numai și numai în limba noastră maternă”². Modelul declarației de la Zărnești va fi preluat în perioada imediat următoare de multe alte localități. Dar limba română va fi folosită la scară foarte mică în cancelariile transilvănene, în ciuda ordinelor de sus și a presiunilor venite de jos. Cu toate acestea, conștientizarea și implicarea comunităților locale într-un proces de liberalizare și recunoaștere a națiunii române sunt semnificative pentru emanciparea românilor ardeleni și pentru mișcările politice de mai târziu.

Epoca liberalismului și a Dietei de la Sibiu scoate în evidență și maturitatea politică la care au ajuns românii în această perioadă de prosperitate politică pentru ei. Este vorba în primul rând de formularea și definirea unui tip de *naționalism civic*, care nu se mai constituia ca o manifestare împotriva „celuilalt”, ci ca modalitate de integrare a națiunilor trăitoare în Transilvania. Punctul de plecare al acestei abordări este, după cum preciza deputatul Alexandru Bohățel, faptul că națiunea română din Ardeal „nici-odată, și nici astăzi nu s-a îndestulit numai cu egala îndreptățire personală”³, adică cu drepturile individuale oferite de maghiari la 1848, prin reformele legale instituie. Românii transilvăneni erau nesatisfăcuți de aceste legi tocmai pentru că nu făceau nici un fel de referiri la drepturile lor comunitare și din acest punct de vedere nu aduceau o schimbare calitativă⁴. Nevoia de includere și toleranță față de toate națiunile provinciei, indiferent de reprezentativitatea acestora, devenea singura modalitate de asigurare a păcii interne. Românii, ca membri ai unei națiuni excluse din treburile politice și administrative, erau primii care înțelegeau la vremea aceea că principatul autonom al Transilvaniei nu putea progresa în absența unui sistem de înțelegere și participare a tuturor etniilor la conducerea provinciei, care aparținea în aceeași măsură fiecăreia dintre ele, ca un fel de patrie comună, după cum o numea Andrei „aguna: „toți suntem, domnilor, fiii uneia și aceleiași mame, ai unei patrii. (...) Ce se atinge de mine, mă rog odată pentru totdeauna să nu mă judecați, nici după naționalitatea mea, nici după religionea de care mă țin, ci să mă judecați după patria și patriotismul meu”⁵. Liderul ortodocșilor ardeleni nu punea în discuție faptul că „Ardealul, patria noastră, e într-o legătură indisolubilă și indivizibilă față de celelalte provincii și țări ale M. Sale”, dar, „ca un Ardelean”, era de părere că are o singură patrie: Transilvania⁶. Conștiința apartenenței la națiunea română s-a dezvoltat în a doua parte a secolului al XIX-lea în corelație cu apartenența la principatul transilvănean, care după 1867 va intra în componența Ungariei. Departe de landurile de unde proveneau, sașii transilvăneni nu au urmărit nici în secolul

al XIX-lea, nici după aceea o integrare în Reich-ul german, ci și-au păstrat sentimentul propriei identități, în sensul unui patriotism provincial, format de-a lungul a secole întregi. În 1908, purtătorul lor de cuvânt, Rudolf Schuller, spunea plin de mândrie: „Noi nu vrem să fim germani pur și simplu, ci germani transilvăneni”⁷. În alte condiții istorice, notează Urs Altermatt, Transilvania ar fi putut urma drumul Elveției, devenind un stat modern multinațional. Evoluția a fost, însă, în sens invers: etnonaționalismul modern a distrus multiculturalitatea (sașii au părăsit țara ca germani cu cetățenie română, maghiarii și secuii mai trăiesc aici, dar în condiții de marginalitate politică, economică și culturală, și la începutul secolului al XXI-lea secuii sunt tot mai puțin considerați o națiune distinctă).⁸

Obținerea autonomiei politice, principalul deziderat al românilor, pînă la începutul secolului al XX-lea va marca toate manifestările și acțiunile politice ale elitei românești din Ardeal. Chiar în perioada unirii celor două principate: Țara Românească și Moldova, românii ardeleni se raportau prea puțin la mișcarea unității naționale pe care indirect George Barițiu o numește daco-românism: „patru demoni aleargă, sboară, cutreieră prin țara noastră, dintr-un capăt pînă în celălalt, insuflă neîncetată grijă și neodihnă în inimile și sufletele locuitorilor. “i cum să chiamă oare acele năluci, acei demoni fioroși? Eu îi numesc pe aceia așa: pangermanismul, maghiarismul, panslavismul și daco-românismul”⁹. Prin enumerarea acestor pericole care amenințau Ardealul, editorul *Gazetei de Transilvania* conturează la rîndul său nu doar ideea de autonomie a provinciei, dar și sensul în care ar trebui să evolueze aceasta, protejînd fiecare comunitate națională. „Egala îndreptățire a naționalităților”, credeau românii ardeleni, ar fi putut transforma principatul într-o regiune pașnică și democratică.

„Existența unei națiuni este...un plebiscit zilnic, la fel cum existența individuală este o continuă afirmare a vieții... O națiune nu are mai multe drepturi decît un rege de a spune unei provincii: „îmi aparții, deci te iau”. Pentru noi o provincie înseamnă locuitorii ei și, dacă cineva are într-adevăr dreptul să fie consultat în privința respectivă, acesta este locuitorul ei. Niciodată nu va fi în adevăratul interes al unei națiuni să anexeze sau să păstreze o țară împotriva voinței acesteia. Dorința poporului este, la urma urmelor, singurul criteriu justificabil, la care trebuie să ne întoarcem mereu”.¹⁰

esența naționalismului civic așa cum era văzut de elita românească în perioada Dietei de la Sibiu se baza tocmai pe necesitatea participării tuturor națiunilor provinciei la deciziile politice și administrative, într-un fel pe care astăzi l-am putea numi consociaționism, dar și pe dimensiunea etnică și culturală a acestor națiuni: „un nobil român a avut tot aceleași drepturi ca și un nobil maghiar, un cetățean din pămîntul regesc a avut aceleași drepturi ca și alt cetățean din pămîntul acela, din orașele și comitatele Transilvaniei a avut aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni. Nu le-au putut însă folosi ca națiune, fără numai contopiți în celelalte naționalități.

Pentru aceea astăzi, spune Alexandru Bohățel la lucrările dietale de la Sibiu, cu egala îndreptățire individuală, ci numai cu îndreptățirea națională”¹¹. Acest prim pas făcut spre toleranță, spre democrația consociativă pune între paranteze intențiile revanșarde ale unei comunități asuprite și conservatoare, care secole la rând a fost incapabilă să se integreze structurilor de tip occidental din provincie. Românii ardeleni dovedesc, însă, că în ciuda „timpului pierdut” pot recupera pe dimensiunea politică absența din viața constituțională a Transilvaniei.

Îndreptățirea națională de care vorbesc intelectualii români în perioada Dietei de la Sibiu devine destul de repede un vis spulberat. Condițiile interne din Imperiu, o serie de factori subiectivi care intervin în proiectarea strategiilor în cabinetul lui Franz Joseph, dar și aranjamentele internaționale, de după războiul austro-prusac (1866) determină Curtea de la Viena să facă un compromis cu ungurii moderați, care vor renunța la ideea de independență în schimbul transformării monarhiei într-un imperiu bicefal, în cadrul căruia Ungaria va primi Transilvania, Croația și Slavonia. Această invenție constituțională adoptată în defavoarea curentului federalist, reprezentat de șeful guvernului de la Viena, contele Richard Belcredi, a fost susținută cu o anumită fervoare de împărăteasa Elisabeth, cunoscută pentru admirația și atașamentul pe care le avea față de Ungaria și în special față de contele Gyula Andrassy (care cu ajutorul ei va primi portofoliul ministrului de externe), dar și pentru influența pe care o avea asupra împăratului. Soluția dualistă pune la colț centralismul tradițional al Imperiului, dar totodată și grija părintească a împăratului pentru popoarele sale. Primele consecințe ale acestui aranjament vor fi resimțite chiar de către Austria care se va transforma în prizonierul politic al interpretării ungare a compromisului¹². Liderul ceh, Frantisek Palaky anticipa încă din 1865 că „Ziua în care va fi proclamat dualismul va vedea, în mod inevitabil, și nașterea panslavismului, sub forma lui cea mai puțin îmbucurătoare. [...] Noi, slavii, vom întâmpina dualismul cu o adâncă tristețe, dar fără nici o teamă. Noi existăm înainte de Austria, și vom supraviețui prăbușirii ei”¹³.

Cacofonia determinată de noul sistem, nu doar prin denumirea instituțiilor comune „imperiale și regale” („*kaiserlich und königlich*”), prescurtate *k.u.k.*, a celor exclusiv austriece care se numeau „imperialo-regale” („*kaiserlich-königlich*”), prescurtate *kk*, și a celor exclusiv ungurești, care se numeau „*k*” de la *königlich*¹⁴, ci și prin felul greoi și inadapabil în care lucrau. Robert Musil le-a numit „*Kakania*” și a încercat să explice într-un mod cât se poate de ironic de ce austrieicii urau această înțelegere austro-ungară. „La Viena – notează ambasadorul Belgiei în Austria, Jonghe d’Ardoye – nu s-a uitat de vechea supremație germană distrusă astăzi în favoarea Pestei și nu poate fi liniște la gândul că sporește continuu puterea acestei rivale cu care astăzi trebuie să se trateze de pe poziții de egalitate și care amenință deja să domine situația. Triumful ungarilor și dualismul care, ca politică de stat îl certifică, au distrus în cadrul monarhiei austro-ungare solidaritatea

de interese; numai un pericol comun va putea strînge la un loc din nou aceste elemente astăzi divergente și să redea imperiului unitatea de interese ce trebuie apărate, numai aceasta i-ar mai putea asigura forța necesară pentru a rezista crizelor care se vor ivi într-un viitor apropiat, amenințîndu-i existența”¹⁵. Diplomatul belgian crede că instaurarea monarhiei bicefale va fi subminată de neîncrederea istorică dintre conducătorii unguri și cei austriaci și că „numai un nou succes, care să răspundă aspirațiilor comune, va putea, dacă este posibil, să consolideze acest dualism care astăzi nu reprezintă decît triumful maghiarismului asupra centralizării maghiare”¹⁶.

„Acest sentiment politic austro-ungar era o entitate atît de bizar articulată încît pare aproape imposibil de explicat cuiva care nu l-a trăit el însuși. Nu era alcătuit, ca să spunem așa, dintr-o parte austriacă și una ungară, care, așa cum s-ar putea crede, s-ar fi întregit una pe alta, ci consta dintr-un întreg și dintr-o parte, anume dintre sentiment politic ungar și unul austro-ungar, și acest al doilea era acasă la el în Austria, în timp ce sentimentul politic austriac era la drept vorbind fără patrie. Austriacul nu poate fi găsit decît în Ungaria, și acolo doar ca obiect de aversiune; acasă la el, el se numește un cetățean al regatelor și al țărilor monarhiei austro-ungare reprezentate în Consiliul imperial, ceea ce înseamnă același lucru cu un austriac plus un ungar minus acest ungar, iar el o făcea nu atît din entuziasm, ci de dragul unei idei care-i dispăcea, pentru că el nu putea să-l sufere pe ungar după cum nici ungurul pe el, ceea ce complica și mai mult lucrurile. Din cauza aceasta mulți își ziceau pur și simplu cehi, polonezi, sloveni sau germani, cu aceasta începu decadența de mai tîrziu și acele știute «fenomene neplăcute ale politicii interne» [...] care [...] erau «opera unor elemente lipsite de simțul răspunderii, nemature și avide de senzații tari» care nu-și găseau replica necesară în masa prea puțin evoluată din punct de vedere politic.”¹⁷

Sistemul dualist va dilua conștiința apartenenței la Imperiul Habsburgic, accentuînd faliile din monarhie, pe linia conflictelor interetnice. În Ungaria, compromisul va însemna întoarcerea la regimul parlamentar instaurat de Revoluția de la 1848, cu toate implicațiile pozitive și negative pe care, însă, o mare parte a elitei române din Transilvania le-a refuzat și respins de pe poziții de forță în perioada pașoptistă.

Autonomia Transilvaniei ca „acte manqué”

Revendicările românilor ardeleni după unirea Transilvaniei cu Ungaria înscrise în numeroase petiții și memorii au ca punct de plecare tradiția de autonomie constituțională a Marelui Principat. Românii, chiar dacă nu au fost beneficiarii direcți ai acestei tradiții, aveau conștiința apartenenței la această provincie nu doar prin instituțiile cu diverse grade de autonomie pe care le dezvoltaseră în ultima perioadă, dar și prin exercițiul parlamentar dobîndit în scurta existență a

Dietei de la Sibiu. Păstrarea autonomiei Transilvaniei era vitală pentru români, fiindcă ei gândeau dezvoltarea lor națională și socială în strânsă legătură cu dezvoltarea principatului.

Pentru românii transilvăneni regretele despărțirii de Viena (căreia i se subordonase politic și administrativ Ardealul pînă la compromisul austro-ungar) vor deveni lamento-ul nostalgiei și al dezvoltării viitoare. George Barițiu, într-un memoriu alcătuit din însărcinarea participanților la conferința din 17-29 iunie 1872, scria că „românii nu au combătut uniunea [cu Ungaria, n.m.] în principiu, ci din contră ei au recunoscut în toate timpurile acea uniune, care-și are baza sa în legea fundamentală a Transilvaniei, adică în diploma leopoldină”¹⁸. În petiția formulată de Barițiu se subliniază că românii consideră unirea cu Ungaria „improvizată, forțată, necondiționată”¹⁹ și nu pot fi de acord cu o unire care este „identică cu unificarea, cu fuziunea, cu nivelarea totală, fără pic de respect la miile de interese provinciale, locale, cum am zice exclusiv transilvane, crescute oarecum din pămîntul ei în cursul mai multor secole și complicate atît de mult, încît regularea și complanarea lor nu se poate realiza aiurea, decît numai în lăuntru Transilvaniei, aci acasă, în o dietă provincială, pe venitoriu, ca și în trecut, în o perioadă lungă de șapte sute de ani. Așa, despre această specie de fuziune țin românii că este stricăcioasă din mai multe puncte de vedere”²⁰.

Conștiința regională a românilor transilvăneni pe care o constatăm în memoriul lui George Barițiu din 1872 va persista și 46 de ani mai tîrziu cînd se va pune problema unirii Ardealului cu România. Alexandru Vaida Voevod îl va avertiza astfel pe Iuliu Maniu că dacă ardelenii nu vor fi în stare să mențină Consiliul Diligent și după Constituantă, transilvănenii vor cunoaște „sclavia centralismului din București și tirania capitalismului oligarhiei din țară”²¹. Elita ardeleană va cere Bucureștiului o unire condiționată, la fel cum Barițiu cu o jumătate de secol în urmă pretindea specificarea condițiilor unirii cu Ungaria. Transilvania nu va mai fi, însă, niciodată autonomă, iar încercările făcute de elitele ardeleni înainte și după 1918 de a reveni la tradițiile constituționale ale principatului vor fi acte ratate, poate chiar în sensul dat de psihanaliză pentru „acte manqué”.

Specificitatea provinciei, tradițiile ei instituționale, politice și democratice, modelul propriu de dezvoltare vor fi argumente reluate mereu de liderii transilvăneni pentru promovarea autonomiei. Obsesia diferenței și nostalgia provinciei autonome vor întreține permanent un tip special de angoasă, care va fi regăsită mai apoi în toate acțiunile politice ale ardelenilor făcute în numele fostului principat. Acest tip de angoasă va persista provocînd acțiunilor viitoare o deplasare de sens, o regresivitate, o întoarcere la momentul traumatic al eșecului, supraîncărcîndu-le cu semnificația actului ratat. „Seria ratărilor ardeleni e nesfîrșită”, scrie Alexandru Cistelean într-un eseu devenit celebru, „ea poate începe chiar cu ratarea politică. Bună ca politică de rezistență, ca politică iredentă

și de opoziție, politica ardeleană nu s-a dovedit deloc strălucită în reconstrucția țării. Guvernările ardelenice interbelice n-au fost solide și n-au marcat aproape deloc fața țării. Ele par azi simple antracte ale liberalismului, intervale de guvernare cedate mai curînd de liberali decît cîștigate. Precare, șubrede, scurte, măcinate și din interior și din afară, ele au fost mai degrabă anonime, decît glorioase. Eșecul lor e aproape desăvîrșit, admirabil prin regularitate – dacă n-ar fi avut șansa funestă a unui guvern ce s-a înscris definitiv în istorie: guvernul Groza. Atît și e destul pentru a-i ține pe ardeleni cît mai departe de jilțul puterii. Frustrarea lor e mai profitabilă țării decît succesul. Căci dacă ratările lor politice sînt relativ inocente și remediabile, triumfurile lor sînt prea sumbre pentru a ni le mai putea permite. Ardeleanul în guvern e un soi de calamitate: ori se duce singur de rîpă, ori duce și țara după el”²². Generalizările făcute de Alexandru Cistelean își găsesc o ultimă ilustrare în cel din urmă guvern condus de un ardelean, Victor Ciorbea (prim ministru din partea Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat în perioada 1996-1998), care, în ciuda bunelor intenții și a deschiderilor reformiste, a eșuat în lupte de culise, subminat de propriul partid (urmașul Partidului Național Român din Transilvania), al cărui lider a devenit în 2001, după ce PNȚCD a pierdut alegerile, rămînînd în afara parlamentului. Fărîmițarea ulterioară a acestui partid istoric neadaptat la condițiile politice și sociale ale vremii i se datorează în parte tot acestui ardelean, plin de bune intenții și cu o statură morală necontestată.

Imposibila recuperare a autonomiei Ardealului a fost decenii la rînd o idee greu de acceptat pentru românii transilvăneni din Imperiul Austro-Ungar, rămînînd și pe mai departe sub România întregită o frustrare alimentată de centralismul noului stat și de comparațiile inevitabile pe care ardelenii le făceau între felul de a face politică pe malul Dîmboviței la București și felul în care se făcea politica pe malul Dunării la Budapesta. „La București — povestește Alexandru Vaida Voevod în memoriile sale — am dat de un haos, care era temelie însăși a vieții publice. Ne simțeam ca într-o casă de nebuni. Autohtonii găseau că totul e firesc și bine. Ei vedeau în concepțiile noastre lipsa experienței de a guverna. Eram, pentru ei, oameni de opoziție, străini de arta și beneficiile guvernării, un fel de țărani maniaci, bieți boangheni declasați”. Acest fel de a privi lucrurile era diferit față de ceea ce văzuseră pînă atunci în politică ardelenii „Noi avuseserăm de furcă cu rafinata oligarhie maghiară”, mărturisește Vaida²³.

„Sînt, mai ales pentru voi, ardelenii și ungurenii, foarte primejdioase alianțele și daravelile cu soiul acesta de români din regat, crescuți la școala perversității și distrucțiunii – o școală care n-admite nici Dumnezeu în cer, nici autoritate pe pămînt, nici respect față de cele sfinte, nici omenie față de oameni, o școală care are multe asemănări cu un ospiciu de alienați, grandomani, persecutați, deprimați, furioși și, între ei, cumiși mișei, care de dragul școalei și de pofta scandalului se prefac nebuni”²⁴.

Conștiința regională, de apartenență la Transilvania se face simțită la națiunile care trăiesc în această provincie odată cu intenția declarată a maghiarilor de a lipi Ardealul de Ungaria. Drepturile cerute în numele națiunii vor fi de acum înainte dublate de revendicarea autonomiei Transilvaniei, atât în memoriile românilor, cât și în cele ale sașilor. În memoriul adresat lui Franz Joseph de către Consistoriul Evanghelic Superior din Transilvania la 5 februarie 1883, după un lung excurs în istoria sașilor, i se reamintește împăratului că „Transilvania n-a fost nicicând o parte componentă a Ungariei cum a fost, de pildă, comitatul Pesta sau Bratislava, ci și înainte de lupta de la Mohács a avut parte de drepturi speciale particulare – Verböczy: opus tripartitum juris consuetudinarii inelyti regni Hungariae, partea a treia; articolul de lege I din 1744 – și a fost secole de-a rîndul după acea bătălie un stat de sine stătător, separat de Ungaria, aflat sub conducerea propriilor principii [...] Această independență față de Ungaria nu s-a modificat nici atunci cînd Transilvania a trecut, conform tratatului de la finele veacului al XVII-lea, sub principii moștenitori din Augusta Casă de Austria, care purta și coroana Ungariei [...]. Unirea dintre Ungaria și Transilvania avea nevoie, prin urmare, de un act legislativ bilateral, care a creat un drept contractual între ambele țări, în funcție de specificul acestora”²⁵. Nici românii și nici sașii nu mai contestă de la un punct încolo unirea, dar cer autonomia în cadrul Ungariei pe baza declarației făcute de Franz Joseph la 25 decembrie 1865: „Intenția noastră este, ca și pe viitor..., problema deosebit de importantă a reglementării relațiilor de drept public ale Marelui Principat al Transilvaniei... să-și găsească o rezolvare satisfăcătoare [...] Unirea definitivă a celor două țări o considerăm dependentă de respectarea cuvenită a intereselor speciale ale Marelui nostru Principat al Transilvaniei și de garantarea cerințelor de ordin juridic ale diferitelor naționalități și confesiuni din țară și reglementarea problemelor administrative ale țării, la care și voi ați consfințit”²⁶. Această declarație a Împăratului îi face pe români și pe sași să creadă că petițiile lor își vor găsi rezolvarea la curtea vieneză, care girase pînă la momentul compromisului austro-ungar autonomia Transilvaniei. Misiunea civilizatoare și grijulie în constrîngerile pe care le impusese a luat, însă, sfîrșit odată *cu Ausgleich-ul*. De acum înainte Viena va rămîne pentru națiunile Transilvaniei doar un centru simbolic spre care acestea vor privi cu speranță și nostalgie, neînțelegînd de la început că ruptura este definitivă. Acesta este unul dintre motivele pentru care românii la un sfert de veac de la compromisul austro-ungar trimit celebrul Memorandum împăratului.

Naționalismul – suport al acțiunii politice în perioada memorandistă

Naționalismului civic, care a descoperit în perioada Dietei de la Sibiu esența suveranității poporului în rolul de apărător al drepturilor pentru toți membrii comunității politice indiferent de originea etnică, i s-a contrapus în perioada imediat următoare naționalismul etnic, prin cultivarea mitologiilor eroice ale trecutului: xenofobie, excludere și încercări de asimilare comandate de către guvernul ungar.

Deși aflată sub monarhia austro-ungară (1867-1918), Ungaria a făcut eforturi continue și disperate pentru a schimba componența etnică a unei țări unde, pînă foarte aproape de sfîrșitul secolului al XIX-lea, etnicii maghiari constituiau o minoritate²⁷. Statisticile bazate pe recensămîntul oficial arătau că procentajul etnicilor maghiari din Ungaria era de 40,7% în 1851, la scurt timp după marea revoluție și războiul de independență națională din 1848-49, de 46,9% în 1869, imediat după Compromisul austro-ungar din 1867, și de 48,5% în 1890. Ungurii au devenit majoritari, chiar dacă va fi vorba doar de o majoritate precară, doar în ultimele recensăminte antebelice: 51,4% în 1900 și 54,5% în 1910²⁸. Dar folosirea limbii era un instrument înșelător pentru determinarea statutului etnic al populației din Bazinul Carpato-Dunărean, după cum observă Tibor Frank, notînd că în această zonă „sute de mii (dacă nu milioane de oameni) trăiau în zone bilingve sau multilingve, sau în frontierele lingvistice unde în copilărie oamenii învățau aproape automat două sau mai multe limbi cam la același nivel”²⁹. Pe de altă parte, este însă indiscutabil că a existat o asimilare naturală, în special în orașele care cunoșteau o dezvoltare rapidă și în centrele industriale. Budapesta, de exemplu (unită în 1873), era încă la mijlocul secolului al XIX-lea un oraș german cu o populație redusă ne-maghiară (sîrbi, greci, slovaci etc), devenind la începutul secolului al XX-lea un centru exclusiv maghiar³⁰. Asimilarea naturală a fost, de fapt, o consecință a modernizării și industrializării și a afectat acele națiuni cu structuri sociale mai dezvoltate, în timp ce națiunile cu structuri arhaice au rezistat mai eficient. Potrivit statisticilor și aprecierilor făcute de istoricii unguri, în perioada 1890-1914, cînd modernizarea s-a extins în toată Ungaria, diferitele națiuni au pierdut prin asimilarea în rîndurile maghiarilor mai mult de un milion de oameni: 400.000 de germani (în special din mediul urban), 300.000 de slovaci, 200.000 de evrei, 100.000 de slavi sudici și 50.000 de români și ruteni³¹. Aceste cifre descriu într-un fel destul de elocvent rolul structurilor sociale în procesul de modernizare. Numărul mic de români asimilați în procesul natural de modernizare în perioada 1890-1914 poate fi explicat prin preponderența rurală a românilor, care trăiau încă în comunități mici, relativ închise, slab dezvoltate economic și cultural. Situația slovacilor era asemănătoare, însă numărul mare de asimilări constatate este rezultatul migrării acestora spre Budapesta, după cum sugera Ján Bobula, lider al Partidului Național Slovac, care după Compromisul de la 1867 a încercat să colaboreze cu guvernul ungar și care ulterior a devenit János Bobula, proprietarul unei mari întreprinderi în capitala Ungariei. A fi maghiar era fără îndoială o condiție prealabilă pentru o carieră politică, economică sau culturală, de aceea mulți unguri vorbitori de altă limbă s-au maghiarizat, schimbîndu-și și numele — József Wurm, unul dintre cei mai bogați negustori din Pesta a luat numele Almay; renumitul pictor maghiar Mihály Munkácsy, decedat în 1900, fusese de fapt german, numele lui adevărat fiind Lieb³².

Insistența, pe plan legislativ și cultural, manifestată de puterea de la Budapesta pentru maghiarizarea locuitorilor din teritoriul Coroanei Sfântului Ștefan în ultima parte a secolului al XIX-lea a dus prin recul la coagularea mișcării naționale a românilor transilvăneni. Legea cu privire la egala îndreptățire a naționalităților din 1848 a fost practic inoperabilă fiindcă tot prin lege statul poliglot a fost definit drept stat național: „în Ungaria există o singură națiune, una și indivizibilă, națiunea maghiară și toți cetățenii, indiferent de neamul căreia îi aparțin, sînt membrii acestei națiuni maghiare, una și indivizibilă”³³. Conform Legii despre egala îndreptățire a naționalităților (nr.44/1868), egalitatea în drepturi se făcea numai din punctul de vedere al folosirii oficiale a diverselor limbi și numai în funcție de necesitățile practice ale guvernării. În ceea ce privește Legea electorală din 1874, aceasta îi discrimina pe români fiindcă acordarea dreptului la vot se făcea pe bază de cens, iar în comunele urbane transilvane, populate de maghiari, censul era de trei pînă la șase ori mai mic decît în cele rurale, locuite preponderent de români (censul în aceste comune era de opt pînă la nouă ori mai mare decît cel similar aplicat în comunele din Ungaria, în plus legea electorală propunea o serie de iregularități în formarea circumscripțiilor electorale, în sensul reamenajării unor fîșii de teritoriu, cu alegători în majoritate maghiari³⁴. Au urmat și alte legi prin care puterea ungară încerca să maghiarizeze națiunile aflate sub jurisdicția sa, de pildă Legea cu privire la obligativitatea introducerii limbii statului în școlile confesionale din 1879, cea din 1891 legată de înființarea grădinițelor pentru copiii care împlineau trei ani, sau cea din 1893 care a desființat dreptul bisericii de a fixa salariul învățătorului comunal. Aceste legi au fost acompaniate de o serie de măsuri menite să ducă la asimilarea forțată a celorlalte etnii din Ungaria: colonizări în zonele exclusiv românești, maghiarizarea numelor de localități și a celor de familie, cucerirea centrelor culturale, economice și sociale de către elita administrativă și politică ungară, introducerea limbii oficiale în școlile celorlalte naționalități, folosirea exclusivă a limbii statului de către autoritățile administrative și judecătorești³⁵.

Reacția elitei românești din Ardeal față de aceste încercări de extindere a maghiarizării s-a manifestat pe două paliere: i) boicotarea programatică a alegerilor pentru a demonstra principiile nedemocratice pe baza cărora funcționa sistemul politic impus de Ungaria după Compromisul de la 1867 și ii) trimiterea sistematică de petiții adresate Curții de la Viena prin care liderii români încercau să-i arate lui Franz Joseph felul în care erau încălcate în Transilvania promisiunile făcute de acesta la inaugurarea monarhiei bicefale și prin care reprezentanții mișcării naționale românești ar fi vrut să obțină bunăvoința Împăratului în lupta dusă de ei împotriva sistemului politic ungar pe care îl considerau nedrept și, între paranteze, chiar ilegal.

Această strategie pe două direcții s-a dovedit neviabilă în timp, pe de o parte fiindcă boicotarea alegerilor prin așa-numita politică a pasivismului a fost doar parțial respectată, iar pe de altă parte fiindcă politica petiționară nu avea sorți de

izbîndă în noua configurație internă a imperiului. Totuși ultimul memoriu trimis de români lui Franz Joseph în 1892, intitulat *Memorandum*, în ciuda eșecului său a avut efecte spectaculoase atît pe plan extern, cît mai cu seamă în dezvoltarea și conștientizarea națiunii române din Ardeal.

Note:

1. Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei* (1863 – 1864), Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p.134.
2. „Foaie pentre minte, inimă și literatură”, Nr.47, din 29 XII 1860, p.352, citat în Simion Retegan, *op.cit.*, p.134.
3. Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau Luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, 1905, p.148.
4. Gusztáv Molnár, „Regionalismul civic”, *Provincia*, Nr.3, iunie, 2000.
5. Teodor V. Păcățian, *op.cit.*, pp.67-69.
6. Gusztáv Molnár, *op. cit.*
7. Urs Altematt, *Previzuniile de la Sarajevo. Etnonaționalismul în Europa*, Polirom, Iași, 2000, p.43, trad. Johann Klusch.
8. *Ibidem*.
9. Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p. 223.
10. Ernest Renan, “What Is a Nation?”, în Omar Dahbour, Micheline R. Ishay, *The Nationalism Reader*, Humanities Press, Atlantic Highlands, New Jersey, 1995, p.154.
11. Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p.134.
12. Robert A. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy. 1848 – 1918*, vol. II: *Empire Reform*, Octagon Books, Fourth Edition, New York, 1983, pp.179-200.
13. Citat în Jacques Droz, *L'Europe centrale. Évolution historique de l'idée de Mitteleuropa*, Payot, Paris, 1960, pp.146-147.
14. Paul Lendavai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători și învinși*, Humanitas, București, 2001, pp.293-294, trad. Maria și Ion Nastasia.
15. Corneliu Mihail Lungu (coord), *De la Pronunțiamente la Memorandum 1868 – 1892. Mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor*, Arhivele Statului din România, București, 1993, pp.80-81, scrisoare datată 24 noiembrie 1868 și trimisă de ambasadorul Belgiei la Viena către Legația Belgiană de la Bruxelles.
16. *Ibidem*, p.81.
17. Robert Musil, *Omul fără însușiri*, vol. I, Univers, București, 1995, pp.215-216, trad. Mircea Ivănescu.
18. Arh. St. Alba, fond Mitropolia Greco-Catolică Blaj, Cabinetul mitropolitului, dosar 945/1872-1884, f 71.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*, f 73.
21. Apostol Stan, Iuliu Maniu. *Naționalism și democrație. Biografia unui mare român*, Saeculum I.O., București, 1997, p.108.
22. Alexandru Cistelean, „Provincia ratată (Eseu despre Transilvania)”, în *Alterra*, Nr. 9, Anul IV, 1998, p.81.
23. Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, ed. îngrijită de Alexandru Șerban, Dacia, Cluj-Napoca, 1995, vol. II, pp.15-18.

24. Ion Luca Caragiale, „Despre lume artă și neamul românesc”, în Mircea Ivănescu, Iustin Panța, Ioan Radu Văcărescu, *Identitate culturală. Către tine prin ceilalți. Către ceilalți prin tine. O antologie despre identitatea culturală*, Euphorion, Sibiu, 1997, p.25.
25. Corneliu Mihail Lungu (coord), *op.cit.*, p.259.
26. *Ibidem*, pp.260-261.
27. Tibor Frank, „Națiunea, minoritățile naționale și naționalismul în Ungaria secolului al XX-lea”, în Peter F. Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Curtea Veche, București, 2002, p.183, trad. Radu Paraschivescu.
28. *Ibidem*, p.184.
29. *Ibidem*.
30. Emil Niederhauser, “The National Question in Hungary”, în Mikuláš Teich, Roy Porter, *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p.261.
31. *Ibidem*.
32. Urs Altermatt, *op.cit.*, p.104.
33. Stelian Mândruț, „Opinii vizînd «Chestiunea româno-ungară» în Transilvania (1867-1918)”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj Napoca*, XXXVI, 1997, p.150.
34. *Ibidem*, pp.153-154.
35. *Ibidem*, pp.154-155.

*

Sabina FATI (n. 1965) ziaristă la Evenimentul Zilei, fostă corespondentă a secției române a postului de radio Europa Liberă, specializată în științe politice; de asemenea, colaboratoare constantă la *Curentul, Sfera Politicii și Politica Externă*. Co-președintă a grupului interdisciplinar TACTIC, axat pe probleme de securitate și naționalism. A publicat studiile *Secretul informațiilor este secretul puterii* (1997), *Regionalism prin descentralizare sau criză prin fragmentare?* (1999), *A nemzeti eszme és a föderalizmus Erdélyben a XX. század elején* [Ideea națională și federalismul la începutul secolului XX. în Transilvania] (2001).

Sabina Fati, „Naționalism civic versus naționalism etnic în perioada memorandistă”, fragment din teza de doctorat *Centru și periferie în discursul elitelor din Transilvania. 1892-1918*, Iași, 2004.